

Opinnäytetyö (AMK)

Esittävä taide

Teatteri-ilmaisun ohjaaja

2019

Martta Pesonen

IHMISTÄ EI SAA HAJOTTAA, SE ON PÄÄASIA

– ryhmänohjaajien ajatuksia eettisyydestä
soveltavan teatterin prosesseissa

Martta Pesonen

IHMISTÄ EI SAA HAJOTTA, SE ON PÄÄASIA

- ryhmänohjaajien ajatuksia eettisyydestä soveltavan teatterin prosesseissa

Tämä opinnäytetyö pureutuu eettisyyteen teatteritoiminnassa, jota ohjaa teatteri-ilmaisun ohjaaja sosiaalialan kaltaisessa ympäristössä. Opinnäytetyötä varten tehtiin avoimia teemahaastatteluja, ja se on kirjoitettu teatteri-ilmaisun ohjaajien kokemusten perusteella. Tutkimuskysymys on, minkälaisia asioita teatteri-ilmaisun ohjaajan tulee ottaa huomioon tehdäkseen sosiaalialan rajapinnoilla tapahtuvasta työstään riittävän eettistä.

Aluksi käsitellään eettisyyttä käyttäen sosiaali- ja terveysalan eettisyyteen liittyviä julkaisuja tärkeimpänä lähteenä. Tämän jälkeen pohditaan, mikä tekee teatteritoiminnasta eettistä teatteri-ilmaisun ohjaajan näkökulmasta. Haastattelujen perusteella eettisyyttä on muun muassa toiminnan ja sen rajojen kommunikointi, toiminnan omistajuuden määrittely, ohjaajan ammattitaito ja osallistujien prosessin kannattelu. On kuitenkin tiettyjä tilanteita, joissa toimiminen tulisi harkita tarkkaan eettisyyden vuoksi. Teatteri ei taidemuotona välttämättä sovi esimerkiksi akuutin kriisin keskellä oleville tai ihmisille, joille kontaktin ottaminen toiseen on erittäin hankalaa.

Lisäksi työssä selvitetään, miten teatteri-ilmaisun ohjaaja voi taata eettisyyden omassa työssään omalla toiminnallaan. Opinnäytetyö ehdottaa eettisyyden varmistamiseksi vastuunottoa omien virheiden käsittelystä osallistujien kanssa, ammattitaidosta ja omasta hyvinvoinnista huolehtimista, moniammatillisuuden sekä monitaiteisuuden hyödyntämistä työssä.

Lopuksi todetaan, että sosiaalialan rajapinnoilla toimivan teatteri-ilmaisun ohjaajan on tärkeää käydä eettistä keskustelua itsensä kanssa. Eettinen pohdinta on aina henkilökohtainen prosessi, sillä etiikka on kytköksissä arvoihin. Teatteri-ilmaisun ohjaajien keskuudessa on tarve myös laajemmalle eettiselle keskustelulle ja mahdollisesti myös omille eettisille ohjeistuksille.

ASIASANAT:

etiikka, soveltava teatteri, ryhmänohjaaminen, taidelähtöiset menetelmät, kulttuurihyvinvointi

Martta Pesonen

THE MAIN THING IS THAT NO ONE GETS BROKEN

- drama instructors reflecting on ethicality in processes of applied theatre

This thesis studies ethics in the field of applied theatre, from the viewpoint of a drama instructor, who's work touches the field of social work. The research question of this thesis is, what are the things that drama instructor should consider to maintain ethicality of their work when applying theatre practices in social work contexts. The primary material for this thesis was collected by interviewing drama instructors and the resulting text is largely based on their experience, which are backed up with knowledge from publications in the field of applied theatre.

In the beginning ethicality is dealt with by exploring publications about ethics in health care and social work. The next chapter contemplates what makes applied theatre ethical. Themes arisen from the interviews suggests that it is ethical to, for example communicate the methods and limits of action, define the ownership of the work, work in a professional manner, and take care of the process of the participants. In addition, it is concluded that there are certain situations, where it should be carefully considered if theatre should be applied, in order to keep the work ethical. Theatre methods might not be suitable to people who are dealing with an acute crisis or to people that find contact to other individuals very challenging.

After this is established how drama instructors should operate to guarantee the ethicality of their work. The suggested methods to ensure that the work stays ethical are to take responsibility of your own mistakes, to keep taking care of your professional expertise and personal wellbeing, and to utilize the skills of other professionals, for example social workers and artists.

At the conclusion it is highlighted that a drama instructor should reflect on the ethical aspects in their work. Ethical reflection is always a personal process, because ethicality is strongly linked to values. In my study I found that there is also a need for a broader discussion about ethics in applied theatre, perhaps even for creating a set of ethical instructions specifically for drama instructors.

KEYWORDS:

theatre based methods, professional ethics, drama instructor, applied theatre, group

SISÄLTÖ

1 JOHDANTO	5
2 EETTISYYDESTÄ JA EETTISISTÄ OHJEISTUKSISTA	8
3 SOVELTAVAA TEATTERIA EETTISESTI	11
3.1 Kommunikaatio	11
3.2 Toiminnan omistajuus ja osallistujien kuuntelu	14
3.3 Kannattelu	14
3.4 Eettinen ammattiosaaminen	16
3.5 Voiko teatteria soveltaa mihin tahansa?	17
4 MITÄ OHJAAJA VOI TEHDÄ VARMISTAAKSEEN EETTISYYDEN?	19
4.1 Hyväkin ohjaaja mokaa joskus	19
4.2 Kohderyhmä	20
4.3 Monialaisuus ja monitaiteisuus	21
4.4 Ammattitaidon vaaliminen	22
4.5 Ohjaajan oma hyvinvointi	23
5 LOPUKSI	25
LÄHTEET	28

LIITTEET

Liite 1. Haastattelukysymykset

1 JOHDANTO

Tämä opinnäytetyö pureutuu teatterilähtöisen toiminnan eettisyyteen ryhmätoiminnassa, jota ohjaa teatteri-ilmaisun ohjaaja ei-tyypillisessä teatterin harrastamisen kontekstissa. Kipinä kirjoittamiseen syntyi omista eettisyyden pohdinnoistani liittyen Turun Tyttöjen Taloilla 2016–2018 ohjaamiini teatteri- ja jännittäjäryhmiin. Niissä pohdinnoissa olisin hyötynyt esimerkiksi teatteri-ilmaisun ohjaajien omasta eettisestä ohjeistuksesta, jota ei toistaiseksi ole. Niin löysin opinnäytetyöni pääkysymyksen: minkälaisia asioita teatteri-ilmaisun ohjaajan tulisi ottaa huomioon työskennellessään ryhmien kanssa sosiaalialan rajapinnoilla, jotta toiminta on eettistä?

Eettisten kysymysten pohtiminen on erittäin ajankohtaista, koska valtio tukee koko ajan enemmän tätä kulttuurihyvinvoinniksikin kutsutun alan kehittymistä, esimerkkinä Taiteen prosenttiperiaatteen laajentamisen kärkihanke (Sosiaali- ja terveysministeriö 2019, 24). Teatteri-ilmaisun ohjaajat työskentelevät usein ihmisten kanssa, jotka eivät tee teatteria työkseen tai harrasta sitä perinteisissä harrastajateattereissa. Paljon työskennellään teatterilähtöisin menetelmin ja sovelletaan teatteria erilaisissa yhteisöissä sekä sosiaali- ja terveysalan toiminnassa. Jo vuosia teatteri-ilmaisun ohjaajat ovat työskennelleet sosiaalialan kanssa samoilla rajapinnoilla. Alojen muutos vie nyt teatteri-ilmaisun ohjaajia myös sosiaalialan organisaatioiden palkkalistoille, vaikka koulutuksemme on taiteellinen koulutus, joka toki on sisältänyt vuodesta 2016 lähtien myös opettajan pedagogiset opinnot. Sosiaalialalla on hyvinkin tarkasti määritellyt eettiset ohjeet työntekijöille, mutta teatteri-ilmaisun ohjaajat ja muut taidepedagogit ovat tässä suhteessa hieman tyhjän päällä.

Vaikka mieleeni nousee kriittisiä kysymyksiä teatteritoiminnan eettisyydestä, en sano, etteikö teatteria voisi tehdä sosiaalialan rajapinnoilla. Toivoisin teatterin ja teatterilähtöisen toiminnan tulevan mahdollisimman moneen yhteisöön ja paikkaan, joihin se ei vielä ole löytänyt. Tarkoitukseni on etsiä ja avata niitä teemoja, jotka tekijän tulisi tiedostaa ja pohtia tehdäkseen toiminnasta turvallista ja hyvää osallistujille.

Koska aihe nousi omasta työstäni eikä teatterilähtöisen toiminnan eettisyydestä juuri ole julkaisuja, olin kiinnostunut muiden teatteri-ilmaisun ohjaajien kokemuksista. Olin kiinnostunut, missä koetut ammattitaidon rajat menevät. Haastattelin opinnäytetyötäni varten kolmea jo pitkään alalla toiminutta teatteri-ilmaisun ohjaajaa, jotka tekevät työtä soveltavan taiteen ja sosiaalialan rajapinnoilla töitä. Kaikilla heistä on hieman erilainen työ- ja koulutustausta, joten toivoin saavani heiltä erilaisia näkökulmia eettisiin kysymyksiin.

Haastattelut toteutettiin avoimina teemahaastatteluina, eli niissä käytiin läpi samat teemat ja aihepiiri, mutta kysymysten muotoilu ja järjestys vaihtelivat. Jokainen haastattelu rakentui omanlaisekseen haastattelijan ja haastateltavan vuorovaikutuksen vuoksi. (Ruusuvuori & Tiittuja 2005, 12) Avoin teemahaastattelu ei ole samalla tavalla määrällisesti mitattavissa kuin vaikkapa strukturoitu lomakehaastattelu, mutta mielestäni sopivampi tähän tarkoitukseen. Oletin, että pitkään alalla toimineilla ammattilaisilla olisi laajempi käsitys aiheista kuin minulla, joten halusin jättää keskustelulle tilaa. Haastattelut toteutettiin keväällä 2019 Helsingissä ja Turussa.

Esittelen haastatellut seuraavaksi lyhyesti. Kati Keskihannu on teatteri-ilmaisun ohjaaja, jolla on laaja kokemus yhteisötaiteen ohjaamisesta. Viimeisimmäksi hän on tehnyt esityksen lapsen kuolemasta ja ohjannut sitä tehdessään monenlaisia työpajoja aiheesta. Helena Leminen on taiteen soveltaja, klovni ja pedagogi. Tällä hetkellä hän työskentelee Varinais-Suomen muistiyhdistyksen Kulttuuria minulle -hankkeessa kulttuurialan asiantuntijana. Ursula Hallas on teatteri-ilmaisun ohjaaja, teatteripedagogi ja ryhmäpsykoterapeutti. Hallas on toiminut viime vuosina muun muassa Space!-hankkeessa ehkäisevän mielenterveystyön kentällä nuorten aikuisten 18–29-vuotiaiden kanssa.

Haastateltujen monipuolisesta työhistoriasta olisi voinut rajata muitakin eettisiä kysymyksiä, kuten kysymyksiä soveltavan teatterin keinoin kerätyn esitysmateriaalin eettisyydestä. Lisäksi opinnäytetyön työn aiheen olisi voinut rajata vaikkapa yhden kohderyhmän kanssa toimimiseen, mutta olin kiinnostuneempi isommasta kuvasta. Siitä, mitkä eettiset kysymykset ja haasteet sosiaalialan rajapinnoilla toimivia yhdistävät.

Alkuun tuon esiin eettisyyteen liittyviä pohdintoja käyttäen sosiaali- ja terveysalan eettisyyteen liittyviä julkaisuja tärkeimpänä lähteenä. Seuraavaksi pohdin haastatteluista nousseiden teemojen kautta, mikä tekee teatteritoiminnasta eettistä ohjaajan näkökulmasta. Sen jälkeen ehdotan, miten teatteri-ilmaisun ohjaaja voi taata eettisyyden omassa työssään omalla toiminnallaan. Pääasiallisena lähteenä tässä ovat haastattelut, joissa esiin nousseita teemoja tarkastelen myös soveltavan taiteen julkaisuissa esitettyjen näkemysten valossa. Avaan myös omia kokemuksiani ohjaajana.

2 EETTISYYDESTÄ JA EETTISISTÄ OHJEISTUKSISTA

Jotta voimme syventyä teatteri-ilmaisun ohjaajan sosiaalialalla kohtaamiin eettisiin haasteisiin, on hyvä ensin perehtyä eettisyyteen ja eettisiin ohjeistuksiin. Käytän tässä luvussa pääasiallisina lähteinä Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentian eettistä ohjeistusta Arki, arvot ja etiikka (2017) ja Sosiaali- ja terveysalan eettisen neuvottelukunnan ETENE:n julkaisuja. Lähteet on valittu etiikkaa käsittelevän rajauksen takia ja koska tutkimani tilanteet sijoittuvat sosiaalialan puolelle.

Eettisen pulman yksi perusominaisuus on se, ettei siihen ole yhtä kiistatonta vastausta. Erilaisia yleistäviä oikeudenmukaisuuden mittapuita on kuitenkin yritetty luoda – ja luotu – jo vuosituhansia. Moraalifilosofit kautta aikain ovat asettaneet erilaisia kriteerejä universaalin moraalin perustaksi. Universaalit säännöt ovat tietenkin aina hyvin yleisellä tasolla, eikä niistä voida johtaa suoria vastauksia kaikkiin käytännön kysymyksiin. Vaikka universaaleja eettisiä sääntöjä on vaikea luoda, on meillä silti yleisesti hyväksytty moraalikäsite. Meillä on paljon tapoja ja normeja, jotka kumpuavat moraalikäsitteistä, ja lisäksi perustuslakiimme on kirjattu syvimmät oikeudet ja velvollisuudet. (Lehto 2014, 14-15)

Erilaisia eettisiä käytännön ratkaisuja voi kuitenkin peilata esimerkiksi eettisiin suosituksiin. Sosiaali- ja terveysala on niissä erityisen aktiivinen, mutta muutkin järjestöt ovat laatineet omia suosituksiaan. Eettisissä kannanotoissa perustelut, joita pyrin avaamaan opinnäytetyön laajuuden sallimissa rajoissa, ovat yhtä tärkeitä kuin lopputulema. Kun on avointa, mitä jonkin eettisen linjauksen takana on, voivat toista mieltä olevat peilata linjauksen taustalla oleviin arvoihin omiaan. Silloin mahdollistuu myös syvälinen keskustelu linjauksesta. (Lehto 2014, 15)

Taiteeseen liittyvissä eettisissä kysymyksissä ollaan yleensä hieman erilaisissa maastoissa kuin sosiaalialalla. Taiteen etiikassa voidaan käsitellä hyvinkin käytännönläheisiä ongelmia – ja toisaalta laajoja periaatteellisia pohdintoja. Tarkastelun alle voidaan asettaa esimerkiksi taiteen ja moraalien välinen suhde, taiteen asema yhteiskunnassa tai taiteilijan vastuu teoksiinsa. (Laiho 2009)

Tässä opinnäytetyössä eettiset kysymykset eroavat perinteisistä taiteeseen liittyvistä kysymyksistä. Kun taiteilija työskentelee sosiaalialan kantaisissa ympäristöissä ja ryhmien

kanssa, eikä yksin tai ammattitaiteilijoista koostuvassa ryhmässä, on nähdäkseni otettava huomioon suuremmalla sensitiivisyydessä prosessiin ja osallistujiin liittyvät eettiset seikat. Tämän vuoksi teatteri-ilmaisun ohjaaja voisi ottaa huomioon esimerkiksi sosiaalialan eettiset ohjeistukset, omien ohjeiden puuttuessa. Jos hänen toimintaansa tilaava tai rahoittama organisaatio on sosiaalialan toimija, hän on hyvien ammattikäytänteiden mukaan velvoitettu ottamaan alan eettiset ohjeistukset huomioon.

Tiivistetysti sosiaali- ja terveydenhuollon toimijoiden eettinen lähtökohta on aina kunnioitus asiakkaiden ja potilaiden perusoikeuksia kohtaan, itsemääräämisoikeuden arvostus ja asiakkaiden yhdenvertainen ja oikeudenmukainen kohtelu, sekä toisaalta oikeus tehdä valintoja suhteessa asiakkaisiin. (Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 2014, 9)

Yksi vartenotettava ohjeistus on Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentian Arki, arvot ja etiikka – Sosiaalialan ammattihenkilön eettiset ohjeet (2017). Sen mukaan yksi ammatillisuuden tärkeistä ominaisuuksista on eettinen osaaminen. Taitona eettinen osaaminen kehittyy ajan myötä työhön liittyvissä tilanteissa ja etenkin niiden käsittelyssä työyhteisössä sekä eri ammattien välisessä yhteistyössä. Ammattieettinen osaaminen, kypsyys ja varmuus ovat työntekijän ammattitaidon ytimessä sosiaalialalla, sillä työssä kohtaa väkisininkin tilanteita, joissa on pohdittava tärkeiden arvojen merkityksiä. Eettiset periaatteet, jotka näkyvät työssä toiminnan ja tekojen kautta, ilmentävät arvoja (Talentia 2017, 7–8).

Talentian Arki, arvot ja etiikka julkaisun eettiset periaatteet sisältävät:

- ihmisen oikeuden ilmaista tunteitaan ja kielteisiä kokemuksiaan
- arvostavan vuorovaikutuksen ja luottamuksen
- itsemääräämisoikeuden ja osallisuuden
- jokaisen ihmisen ainutlaatuisen kokonaisuuden huomioon ottamisen
- ihmisen voimavarojen ja vahvuuksien huomioimisen
- oikeuden osuuteen voimavaroista
- yhdenvertaisuuden
- epäoikeudenmukaisten toimintatapojen ja käytäntöjen vastustamisen
- syrjinnän vastustamisen ja erilaisuuden hyväksymisen (Talentia 2017, 6–7).

Näiden ohjeistuksien lisäksi teatteri-ilmaisun ohjaaja voi käyttää taiteen ja hyvinvoinnin yhteyksiä kehittävän yhteistyöverkoston Taikusydämen (2018) sivuille koottua lyhyttä, mutta kattavaa, eettistä ohjeistusta taiteilijoille. Se antaa avaimia pohtia sosiaalialan rajapinnoilla ryhmien kanssa toimimisen eettisiä kysymyksiä, ja käytän sitä yhtenä lähteenäni. Taikusydämen toimintaan tutustuminen muutenkin on nähdäkseni tämän kaltaista teatterityötä tukeva teko muutenkin.

3 SOVELTAVAA TEATTERIA EETTISESTI

Tässä luvussa pohdin, miten voidaan määritellä eettinen teatterilähtöinen ryhmätoiminta sosiaalialan rajapinnoilla. Keskiössä on teatteri-ilmaisun ohjaajan ammatissa toimivien haastateltujen ajatukset eettisyydestä ja ammatin rajoista. Kysyin haastatteluissa, milloin teatterilähtöinen toiminta on eettistä ja milloin se ei ole, sekä onko tilanteita, joissa teatterilähtöinen toiminta ei heidän mielestään tule kysymykseen.

Haastatteluissa tärkeiksi teemoiksi nousivat kommunikointi, osallistujien toimijuus ja osallistujien kuuntelu, sekä ryhmän ja toiminnan kannattelu. Alaluvut on muodostettu haastattelujen teemojen mukaan ja jokaisessa alaluvussa pohdin, miten kyseinen teema tekee toiminnasta eettistä. Koko ajan pohdinnassani on mukana myös se, mitä tulee välttää: toiminta, joka ei ole eettistä.

3.1 Kommunikaatio

Lemisen (2019) mukaan eettisyyden ytimessä on kommunikaatio, joka liittyy aina erikseen määriteltäviin toiminnan rajoihin. Toiminnan muoto ja se, mitä käytännössä tehdään ja mitä ei tehdä, on tärkeä käydä läpi selkeästi sekä osallistujien, että tilaavan organisaation kanssa, jotta kaikki osapuolet ovat kartalla. Leminen (2019) näkee, että kun toiminta ja sen rajat on määriteltä ja keskusteltu kaikkien osapuolien kanssa selkeästi, on helpompi tunnistaa taiteellisen ryhmäprosessin keskellä hetkiä, joissa ollaan lipsahdamalla toimintaan kuulumattomalle alueelle. Etukäteiskommunikointi helpottaa myös tilanteen käsittelyä. Nämä toiminnan rajat on jokaisen ohjaajan itse määriteltävä. Myös Keskihannu (2019) korostaa kommunikoinnin ja etenkin toiminnan perustelun merkitystä.

Ensin ohjaajalle itselleen on oltava selvää, missä toiminnan rajat menevät – mikä siihen kuuluu ja mikä ei. Toiminnan rajoja voi muovata pohtien mikä on toiminnan tavoite, mikälainen on osallistujien pystyvyys ja mikä on ohjaajan kompetenssin kokemus suhteessa toimintaan. Myös ohjaajan työkalupakkiin, eli työmetodeihin, kuuluvien menetelmien kautta voi määritellä toiminnan rajoja.

Ennen toiminnan aloittamista on myös rajattava ja kommunikoidava selkeästi kaikille osapuolille, kenelle toiminta sopii. Kokemukseni mukaan se on sekä osallistujien, että ohjaajan etu. Silloin toiminta pysyy fokusoituneempana ja osallistujat sitoutuvat paremmin. Ajattelen, että on hyvä selventää itselleen ohjaajana, onko toiminnassa esimerkiksi jotain rajoitteita vai voiko siihen osallistujia kuka hyvänsä. Mielestäni on tärkeä pohtia, onko tärkeämpää toiminnan kannalta saada mahdollisimman homogeeninen vai heterogeeninen ryhmä.

Kommunikaatio tilaavan tahon kanssa

Määrittely ja sanallistaminen mahdollisimman käytännönläheisesti on erityisen tärkeää, kun toteuttava organisaatio tulee taidekentän ulkopuolelta, sillä sosiaalialalla ryhmätoiminta käsitetään useimmiten erilaisena kuin taidekentällä (Leminen 2019). Taiteilijan ohjaamassa ryhmässä toiminta voi tähdätä korkeatasoiseen taideteokseen tai olla taidetoimintaa, jolla on muita tavoitteita: se on ehkä hoitavaa, ennaltaehkäisevää tai innovaatioita herättävää. Tärkeää on, että tarkoitus ja pyrkimykset on määritelty tai vähintään keskusteltu selkeästi yhdessä taiteilijan ja tilaavan tahon kanssa. (Heikkilä & Tikkaaja 2015, 18)

Heikkilän ja Tikkaajan (2015, 18) mukaan tilaajaorganisaation olisi hyvä valita yhteisön sisältä toiminnasta vastaava henkilö, jolla on tarpeeksi valtaa yhteisössä ja yhteisön luottamus. Toimintaa ohjaava taiteilija voisi siis pyytää tätä menettelytavaksi, kun menee uuteen yhteisöön. Hänen tulisi myös keskustella tilaajaorganisaation kanssa yhteisön ennakoasenteista ja odotuksista taidetoimintaa kohtaan. Taiteilijan on hyvä myös tähdentää, ettei taiteella pystytä aina saavuttamaan toivottuja lopputuloksia. (Heikkilä & Tikkaaja 2015, 12) Lemisen (2019) mukaan taiteen oletettu rooli hyvinvoinnin lisääjänä tai ihmeidentekijänä voi jopa typistää prosessin mahdollisuuksia. Ennen toiminnan alkamista on myös selkeästi sovittava, onko tilaavan tahon henkilökunnalla toiminnassa jokin rooli, ja mikäli on, mikä se käytännön tasolla on (Taikusydän 2018).

Kommunikaatio osallistujien kanssa

Toiminnan sanoittaminen ja muilla keinoin kommunikointi osallistujille on tärkeää. Leminen kouluttaa klovneriaa, joten puhuimme hänen kanssaan paljon klovnerian opettamisen eettisyydestä. Siinäkin kommunikaatio on oleellisessa osassa. ”Klovneriatyöskentely voi herättää prosesseja, ja sen on oltava osallistujilla tiedossa. Että koska tahansa voi

sanoa, että en pysty tekee tätä harjoitusta tai että ei nyt”, Leminen (2019) sanoo. Mielestäni kieltäytymisen periaate pätee muuhunkin teatterilähtöiseen toimintaan ja sen läpikäyminen osallistujien kanssa on tärkeää.

Kun ohjaaja kertoo myös omista rajoistaan osallistujille, toiminta on avoimempaa ja läpinäkyvämpää – ja näin eettisempää. ”Ohjaajan ei tarvitse pukeutua pätevyYTEEN. Sellaiseen kuoreen, että mä nyt olen vähän itseäni parempi ohjaaja. Vaan kertoa ne kohdat missä on jotain tai jännittää” Keskihannu (2019) toteaa ja jatkaa, kertoen ettei näin toimiessaan vastuuta osallistujia liikaa, vaan antaa osallistujille kontekstin.

Ammattitaidon rajojen kommunikoimisessa on kuitenkin pyrittävä olemaan mahdollisimman tarkka. Haastattelussa Leminen (2019) kertoi olevansa sinut syvempiinkin aiheisiin sukeltavien prosessien kanssa, mutta painotti, ettei kuitenkaan ole terapeutti, vaikka toiminta voikin olla osallistujille terapeutista. Tämä ”toiminta voi olla terapeutista, mutta emme ole terapeutteja” -retoriikka on melko yleistä ja käytettyä teatteri-ilmaisun ohjaajien keskuudessa. Lausahdus on mielestäni ongelmallinen, koska se vaikuttaa eräänlaiselta ohjaajan vastuunvapautuslausekkeelta, joka otetaan käyttöön toiminnan tavoitteen ollessa jotain muuta kuin teatteritoiminnassa yleensä. Nähdäkseni lause sisältää oletuksen siitä, että toiminta on usein, tai ainakin joskus, terapeutista. Joissakin tietämissäni tapauksissa toiminta saattaa jopa sisältää taideterapeuttisia menetelmiä. Lause on epä määräinen, mutta ei kuitenkaan valheellinen: teatteri-ilmaisun ohjaaja ei ole terapeutti ja se on sanallistettava osallistujille, ja vaikka ohjaaja tarjoaa toimintaa, terapeutisuus on osallistujan oma kokemus. Toivoisin, että tätä ilmiötä avattaisiin osallistujille eksaktimmin.

Myös Leminen (2019) määrittelee lausahduksen tarkemmin palatessamme aiheeseen sähköpostitse. Leminen (2019) sanoo, että taidetoiminnan ohjaajalla on velvollisuus kommunikoida selkeästi olevansa taiteilija, ei terapeutti, mikäli osallistuja kuvittelee tulleensa terapiaan. Leminen (2019) kertoo käyttävänsä etenkin musiikillisia toimintatapoja muistisairaiden kanssa, ja tässä toiminnassa muistisairaiden läheiset ovat useamman kerran luokitelleet toiminnan musiikkiterapiaksi. Leminen arvelee sen johtuvan läheisen havaitsemasta positiivisesta vaikutuksesta osallistujan toiminnanohjaukseen ja puheeseen. ”Tällaisessa tilanteessa minulla on suorastaan velvollisuus korjata väärinymmärrys”, Leminen (2019) toteaa. Hän kokee, että ”tämä voi olla terapeutista, mutta minä en ole terapeutti” -lausahdus on ennemminkin vastuunkantamista. Hän jatkaa kuitenkin todeten, että ”Terapialla on aina kliiniset lähtökohdat toisinkuin taide-pedagogisella työ-

kentelyllä”. Lemisen (2019) mukaan tavoitteet ovat erilaisia terapeuttisissa ja taide-pedagogisissa prosesseissa, vaikka toiminta vaikuttaisikin samantyylliseltä. Mielestäni jo näiden asioiden kommunikointi avoimesti, ja näin laajasti, edellä mainitun lausahduksen lisäksi tarkentaisi ammattitaidon sanallistamista.

3.2 Toiminnan omistajuus ja osallistujien kuuntelu

”Ei me tehdä niitä harjoituksia, jotta nämä ryhmäläiset jotenkin suorittaisvati meille, ohjaajille, vaan me ollaan niitä varten” (Keskihannu 2019).

Eettisyyden kannalta ohjaajan on tärkeä pohtia, kuka tekee työn ja kenelle. Joskus ohjaaja saattaa alkaa työskentelemään ryhmän puolesta, jos ryhmä ei ala toimimaan aktiivisesti. Silloin on hyvä miettiä, kuinka paljon ryhmää yrittää aktivoida. (Hallas 2019) Eettisyyden kannalta on oleellista kysyä, miksi asioita, vaikkapa harjoitteita, tehdään: onko ohjaajalla esimerkiksi tarve suorittaa jokin suunniteltu harjoitekokonaisuus osallistujien puhumisen tai purkamisen tarpeen jäädessä jalkoihin (Keskihannu 2019). Hallaksen (2019) mukaan oleellinen kysymys on, onko toiminnasta hyötyä osallistujille: kenen tarpeisiin esimerkiksi avautuminen tai sen estäminen vastaa. Toiminnan aikana ohjaajan on hyvä havainnoida myös ohjaako toiminta ryhmää ja osallistujia valittuun suuntaan. Osallistujien yksilölliset suunnat ja tarpeet on hyvä huomioida myös. (Taikusydän 2018)

On hyvä nostaa esille se, että joskus osallistujilla voi olla tarve jakaa oman elämänsä tarinoita, joko ryhmätilanteessa tai varsinaisen toiminnan jälkeen. Itse olen kuullut ryhmänohjaajana esimerkiksi itsetuhoisuudesta, mielenterveysongelmista ja erilaisista traumoista aiheuttaneista tapahtumista. Joskus puhe keskeyttää kaiken toiminnan, eikä suunniteltu toiminta ole enää relevanttia. Keskihannun (2019) mukaan on tärkeää antaa puheen tulla, jos se jostakin harjoitteesta nousee. Jos ohjaajan tarkoitus on herättää luottamusta ja keskustelua, hänen ei kannata hoputtaa osallistujia pysymään aikataulussa ja siirtymään seuraaviin harjoitteisiin, hyvän keskustelun herätessä. ”Sit puhutaan”, Keskihannu toteaa (2019).

3.3 Kannattelu

Ihmistä ei saa hajottaa – se on pääasia. (Keskihannu 2019)

Ohjaajan tulisi ymmärtää, että taidetoiminnalla voi olla monenlaisia vaikutuksia, ja olla valmis ottamaan ne vastaan ja keskustelemaan niistä (Taikusydän 2018). Kutsun tätä kannatteluksi.

Keskihannu (2019) kokee, että varsinkin nuorten kanssa työskennellessä ohjaajan on otettava huomioon identiteetin muodostumisen herkkä vaihe. Keskihannu (2019) puhuu ääripäänä nuoren rikkomisesta, mikä on mielestäni vastakohta kannattelulle. Ohjaajan omalla itsetuntemuksella on iso osa tässäkin kohdassa. Jos ohjaaja ei tiedosta toimintansa vaikutuksia, toiminta ei ehkä palvele tarkoitusta ja sitä voi olla vaikea pitää oikeassa suunnassa. Lisäksi toiminta voi muuttua epäeettiseksi. ”Rajattomuudella rikotaan eettisyyttä”, toteaa Hallas viitaten ohjaajan toimintaan suhteessa osallistujiin. (Hallas 2019)

Eettiseen prosessiin kuuluu myös ryhmäprosessin kannatteleminen. Keskihannun (2019) mukaan harrastajien tai muiden ei-ammattitaiteilijoiden kanssa toimiessa pelkkään esitykseen tai muuhun lopputulokseen tähtääminen ei riitä. Ohjaaja on vastuussa lopputuloksen lisäksi ryhmästään ja ryhmäprosessista.

”Vaikka he olisivat ketä hyvinvoivia ihmisiä – jotenkin täytyy aina kasata komppania”, toteaa Keskihannu (2019).

Ryhmän kannattelu on aktiivisimmillaan toiminnan alkaessa ja loppuessa. Alkuun on tärkeää luoda turvallista ilmapiiriä, jossa jokaisella on tilaa olla oma itsensä. On hyvä korostaa myös toiminnan väliaikaisuutta. Loppuvaiheessa on varattava aikaa päättämisprosessille – ja tunteille, joita siihen liittyy. Joku saattaa pettyä, jollekin voimallisempaa on luopumisen tunteet. Ohjaajana kannattaa pohtia miten auttaa osallistujia irrottautumaan ryhmästä ja toisaalta kannattelemaan toiminnan aikana syntyneitä hyviä asioita elämässään. Prosessin kertaaminen erilaisin toiminnallisista menetelmistä on yksi esimerkki. (Taikusydän 2018)

Kuten aiemmin sanottu, ohjaajan on hyvä tunnistaa oma kykeneväisyytensä ja rajansa: se mikä kuuluu toimintaan ja mikä ei. Leminen (2019) mainitsee, että ohjaajan pitää kuitenkin ottaa vastuu, eikä ”jättää ihmistä jonnekin merelle”. Hänen mukaansa ohjaajan on pystyttävä kannattelemaan tilannetta ja osallistujaa, jos toiminta aiheuttaa muutakin kuin iloisia tuntemuksia.

Hallas (2019) nostaa esiin kehollisuuden teatteritoiminnassa sosiaalialan ryhmätoiminnasta poikkeavana asiana. Kehollisuus on voimakas työskentelyn laatu ja sen avulla päästään helposti syvemmälle kuin puhuessa. Siihen liittyen hän pohtii, mitä ohjaaja on

valmis kohtaamaan ja kannattelemaan, jos osallistujalta alkaa nousta traumaattisia kokemuksia. Ohjaajan tulisi sietää tilannetta ja pystyä kannattelemaan sitä. (Hallas 2019)

”Voit tehdä toiselle traumaattisen kokemuksen, kun sä avaat [hänelle yhteyden traumaattiseen muistoon], jos et siedäkään sitä mitä sieltä tulee. Se on voinut olla just se trauma, mitä hän on aikaisemminkin kokenut – kun kukaan ei ole pystynyt kantamaan.” Hallas 2019

Entä jos osallistuja sukeltaa yllättäen jonnekin syvälle ja ohjaaja ei kykene vastaanottamaan tai kannattelemaan? Ohjaajan olisi hyvä käydä läpi etukäteen, mitä muita keinoja hänellä on. Mielestäni tässä kohtaa myös työnantajan tulisi ottaa vastuu. Esimerkiksi Turun Tyttöjen Talolla osallistuja voidaan ohjata yksilötyön pariin, kun toiminnassa ilmenee sellaista, mihin ryhmätoiminnan puitteissa ei voida vastata. Yksilötyön puolella hän saa käydä omia asioitaan läpi kahden kesken luotettavan työntekijän kanssa. Taikusydämen ohjeistuksen (2018) mukaan ohjaajalla tulisikin olla tiedossa, mistä hän voi saada apua ja minne ohjata osallistuja, kun kokee ettei itse ohjaajana kykene vastaanottamaan. Sosiaalialalla tätä kutsutaan palveluohjaukseksi tai palveluneuvonnaksi ja sen tarkoituksena on huolehtia, ettei osallistuja jää yksin ja että hän saa apua. Palveluohjauksessa huolehditaan myös, että osallistujan voimavarat riittävät avun hakemiseen ja että hän todella pääsee avun pariin. (Suomen palveluohjaajat)

3.4 Eettinen ammattiosaaminen

Teatteritoiminta voi olla epäeettistä, jos ohjaajalla ei ole riittävää ammattitaitoa (Leminen 2019). Leminen (2019) liittää ammattitaidon ohjaajan ymmärrykseen omasta toiminnastaan ja vastuustaan toiminnan ohjaajana. Laadukkaan ammattitoiminnan taustalla on opittu ja koettu tieto, sekä hankittu ammattipätevyys, jotka eivät kuitenkaan anna vielä suoria vastauksia eettisiin ongelmatilanteisiin tai kysymyksiin. Eettinen ammattitaito kehittyy ammatillisen kokemuksen myötä. Kehittymisen edellytyksenä on eettisten taitojen ja kysymysten läpikäyntiä ammattityön yhteydessä. (Talentia 2017, 31). Ammattitaitoon liittyy voimakkaasti ammatillinen itsetuntemus (Leminen 2019), sekä kyky ymmärtää vaitiolovelvollisuutensa ja henkilösuoja.

Yksi osa ammattitaitoa on vaitiolovelvollisuuden ymmärtäminen (Hallas 2019). Vaitiolovelvollisuudesta keskustelu osallistujaryhmän kanssa on paitsi eettistä, myös luotta-

musta herättävää. Osallistujille on hyvä korostaa lisäksi ryhmän sisäistä luottamuksellisuutta ja vaitiolovelvollisuutta suhteessa toisten osallistujien ryhmässä jakamiin tarinoin. (Taikusydän 2018)

Osa eettistä ammatillisuutta on ottaa selvää henkilösuojaan liittyvistä käytännöistä ja säännöistä. Säännöt voivat liittyä esimerkiksi toiminnan dokumentoimiseen. (Taikusydän 2018) Käytännöt saattavat olla monenlaisia, joten ne kannattaa aina käydä erikseen toiminnan tilaajan tai järjestäjän kanssa läpi. Keskihannun (2019) mukaan myös ohjaajan ja ryhmän yhdessä luoman materiaalin käytössä (esimerkiksi ryhmälähtöisesti luotu esitysmateriaali) on huolehdittava tietosuojasta ja sensitiivisyydestä. Toisaalta Keskihannu muistuttaa, että teatteri on hetken taidetta. Jos osallistuja antaa tarinansa esityksen käyttöön suostumuksellisesti, mutta katuu sitä vuosien kuluttua, sitä ei voi enää katsoa tai jäljittää vaikkapa internetin suoratoistopalveluista. (Keskihannu 2019)

3.5 Voiko teatteria soveltaa mihin tahansa?

”Missä mä en soveltaisi teatteria – se on hyvin henkilökohtainen kysymys”, Hallas 2019.

Kysyin haastatelluilta, onko olemassa ryhmiä tai tilanteita, joihin he eivät soveltaisi teatteria. Kysymys herätti kaikissa haastatelluissa pohdintaa.

Hallas (2019) ei työskentelisi akuutin kriisin keskellä olevien tai psykoottisten ihmisten kanssa. ”Toisaalta meissä kaikissahan on se psykoottinen taso, joka saattaa aktivoitua, ja sitähan me ei voida tietää” (Hallas 2019). Vastapainoksi hän toteaa, että ”me ei voida olla liian varovaisia”, viitaten taiteen tekemiseen ei-ammattilaisten kanssa.

Leminen (2019) nosti esille klovnerian, joka ei välttämättä sovi kaikille. Klovneriaan liittyy aina vahvasti henkilökohtaisuus ja siinä ammennetaan materiaalia omasta itsestä. Leminen (2019) olisi hyvin varovainen soveltaessaan klovneriaa esimerkiksi alisteisessa asemassa oleville ihmisryhmille tai akuutisti traumatisoituneille, sillä klovni on hahmo, jolle nauretaan. Yhteiskunnassa jo alisteiseksi tai naurunalaiseksi asetettu ihminen voi-kin kokea klovnin roolin erittäin ikäväksi. ”Ei ole mitään järkeä mielestäni lähteä tuoppiin sinne, jos aika ei ole oikea tai ellei se ihminen itse sano, että mä haluan tätä”, Leminen (2019) sanoo. Lainauksesta paistaa läpi vapaaehtoisuuden ja suostumuksellisuuden ilmapiiri, jotka ovat mielestäni teatterilähtöisten menetelmien ytimessä. Osallis-

tumisen tulisi aina perustua osallistujien omaan haluun. Se, ettei klovneriaa voi välttämättä tehdä tietyissä tilanteissa, ei poissulje klovni-hahmon viemistä ammattiesiintyjän toimesta tällaisten ryhmien pariin. Leminen (2019) kertoo roolien vaihtuvan, kun esimerkiksi muistisairas, jonka toiminnalle saatetaan naureskella arjessa, saa kerrankin nauraa klovnin hupsuudelle.

Keskihannu (2019) koki, että hän voisi työskennellä hyvin laajasti, melkein kenen tahansa kanssa. Keskihannun vastaus osoittaa taas kysymyksen henkilökohtaisuuden.

Leminen (2019) sanoi haastattelussa, että ”teatteri ei aina ole paras vaihtoehto”. Jos aikuisen tai nuoren suurin ongelma on, ettei pysty olemaan kontaktissa toiseen, teatterityöskentely saattaa tuntua jopa väkivaltaiselta vuorovaikutusluonteisuutensa takia (Leminen 2019). Teatterin keinoin työskentely ei välttämättä luonnistu myöskään, kun osallistujia ei pysty tai halua toimia ryhmässä tai jos osallistujia on omassa maailmassaan ja kokee haastavaksi tai mahdottomaksi kommunikoida muille (Hallas 2019). Teatteri vaatii loppujen lopuksi osallistujalta aika paljon taitoja, kuten tunteiden säätelyä. Leminen (2019) kertoo päässeensä seuraamaan soveltavaa sirkusta, jossa osallistujia toimii ensin suhteessa esineeseen, eikä heti suhteessa muihin osallistujiin kuten teatterilähtöisessä toiminnassa. Esineen kanssa toimiminen voi olla ensimmäinen askel harrastukseen, jossa myöhemmin opitaan tärkeitä vuorovaikutustaitoja. (Leminen 2019)

”Siihen välineeseen voi purkaa esimerkiksi aggressiota. Jonkun pallon voi heittää seinään – toiseen ihmiseen ei voi kohdentaa sellaista” (Leminen 2019).

Se, että teatteri ei välttämättä sovi kaikille, ei sulje sitä pois, että teatteritoiminta sopii melkein mihin tahansa. Olisi jopa suotavaa, että sitä olisi tarjolla yhä useammalle ja monimuotoisemmissa paikoissa. (Hallas, Keskihannu 2019) Kyse on enemmän siitä, miten toiminta järjestetään: millaisin askelin ja astein menee kohti luovaa toimintaa. ”Pitää olla asteittainen evoluutio: mikä on ydinharjoite, mikä on siltaharjoite ja mikä on jäähdyttely.” (Hallas 2019). Kyse on siis tässäkin ohjaajan ammattitaidosta.

4 MITÄ OHJAAJA VOI TEHDÄ VARMISTAAKSEEN EETTISYYDEN?

Minua kiinnosti, mitä yksittäinen ohjaaja voi tehdä taatakseen työnsä eettisyyden. Tässä luvussa avaan haastatteluissa löydettyjä ja muita eettisyyden varmistavia keinoja.

4.1 Hyväkin ohjaaja mokaa joskus

Epäilen, ettei kukaan toisia ihmisiä ohjaava tai opettaja haluaisi tehdä virheitä. Jokainen meistä haluaisi olla mahdollisimman hyvä ja toimia aina oikein suhteessa osallistujiin. Oma työtä tulisi kuitenkin tarkastella suoraan ja rehellisesti, sillä hyväkin ohjaaja mokaa joskus (Keskihannu, Leminen 2019). Virheiden tekeminen on väistämätöntä ja niiden sietäminen on pedagogisessa työssä oleellista (Leminen 2019). Epäonnistumisten tiedostaminen on ammattitaitoa ja eettisyyttä. Lisäksi on osattava ja uskallettava sanallistaa virheitä ja pyytää anteeksi. Virheiden käsittely yhdessä ryhmän ja osallistujan kanssa tekee työstä myös läpinäkyvämpää (Keskihannu, Leminen 2019).

Jos ohjaaja esimerkiksi huomaa osallistujan olevan hädässä jonkin harjoitteen aikana eikä ohjaaja osaa itse harjoitteen aikana huomioida osallistujaa, ohjaaja voi pahoitella harjoitteen jälkeen osallistujalle kertaamalla huomaamaansa. Kertaamalla sanallisesti näkemänsä ja antamalla osallistujan kokemukselle ulkopuolelta sanoja ohjaaja tarjoaa myös osallistujalle mahdollisuuden purkaa kokemaansa, mikäli se on osallistujalle muuten haastavaa. (Keskihannu 2019)

Tätä opinnäytetyötä kirjoittaessa olen pohtinut useampaan otteeseen kuulemaani lausahdusta: ”Jos tiedostaa, toimii jo todennäköisesti eettisesti”. Koen, että se liittyy virheiden tekemiseen ohjaustilanteessa ja haluaisin kyseenalaistaa väitteen. Riittääkö tiedostaminen aina? Toivoisin, että tiedostamisen lisäksi tehtäisiin aktiivisesti tietoisia valintoja, jotta omat arvot näkyvät työssä. Ohjaustilanteessa käydyn tilanteen purkamisen jälkeen alkaa ohjaajan oma työ. Olisi hyvä analysoida mistä virhe johtui, miten sen käsitteli osallistujien kanssa ja miten välttää vastaava virhe tulevaisuudessa. Ajattelen, että on tärkeää osoittelun sijaan purkaa kaikki käytännön tasolle mahdollisimman selkeiksi toimintaohjeiksi. Kun toimintaohje on selkeä mielessä, on helpompi toimia sen mukaan. Toki

on muistettava, ettei yksikään tilanne ole täysin samanlainen, mutta mitä enemmän eettistä ajatteluaan harjoittaa, sitä helpompaa uusissakin tilanteissa on toimia.

4.2 Kohderyhmä

”– eihän kaikkien tarvitse työskennellä traumatisoituneiden ihmisten kanssa, voi työskennellä harrastajien kanssa. Voi tehdä kevyttä kesäteatteria, se on ihan ok”, Leminen 2019

Kaikki haastateltavat puhuivat myös siitä, että oma kohderyhmä kannattaa valita. He käyttivät termejä ”haluta”, ”kiinnostaa” ja ”sydän kutsuu”. On valittava aihe tai ryhmä, johon haluaa syventyä. Kun sen on löytänyt, on tärkeää ottaa selvää siihen liittyvistä asioista ja erikoistua. Keskihannun (2019) haastattelussa puhuimme myös oman taide- ja näytelmän suorasta vaikutuksesta työstettävien aiheiden lisäksi kohderyhmien valintaan.

”Mun mielestä se [on eettistä], että tajuu ne omat: millä tavalla haluaa tehdä työtä ja miten tätä tekee? Kun joka tapauksessa tämä on semmosta työtä, mitä suodattaa oman itsensä läpi ja sitä ei voi tehdä ulkokohtaisesti – siihen on pakko tuoda oma persoona mukaan. Eli siihen vaikuttaa väistämättä se, miten me ollaan tässä maailmassa. Mitä me halutaan tekijöinä itsestämme avata”, Leminen 2019.

Leminen (2019) painottaa, että ohjaajan tulisi tiedostaa oma positio sekä tehtävä taide- ja sosiaalialan kentällä. Oman kiinnostuksen ja kutsumuksen lisäksi on hyvä tunnistaa oma osaamisensa suhteessa kohderyhmään. Hallas (2019) korostaa, että teatteri-ilmaisun ohjaajan pitää itse tunnistaa kenen kanssa pystyy työskentelemään. ”Et sä voi sanoa, että mä voin työskennellä kaikkien kanssa”, Hallas (2019) kertoo.

Ennen uuden kohderyhmän kanssa työskentelyä ohjaajan tulisi tiedostaa omat ennakkokäsityksensä osallistujia kohtaan. Tämän lisäksi ohjaajan on muistettava, että jokainen osallistuja on yksilö eikä mikään ryhmä ole täysin homogeeninen. (Taikusydän 2018) Teatteri-ilmaisun ohjaajan tulisi kouluttaa itseään ja ottaa selvää ryhmään liittyvistä erityispiirteistä, problematiikasta tai diagnostiikasta (Hallas 2019). Heikkilä & Tikkaon (2015, 13) mukaan kohderyhmän taustatiedot ovat taiteilijalle jopa olennaisia työskentelyn välineitä. Jos ryhmä on esimerkiksi suunnattu jännittäjiksi itsensä määrittelevistä osallistujista, ohjaajan kannattaa mielestään tutustua jännittämisen teemaan vaikkapa terveydenhoitoalan julkaisujen kautta. Taustatyötä tekemällä ohjaaja ymmärtää ryhmäänsä paremmin.

Toisaalta on hyvä pohtia myös, milloin esimerkiksi diagnooseista on tarpeellista tietää. Hallas (2019) totesi, että terveydenhoitoalalla ollaan joskus jopa liian diagnoosikeskeisiä; jokaisen diagnoosin alla on kuitenkin aina ihminen, joka voi kasvaa ja kehittyä.

Oma kokemukseni tukee tätä. Eräässä Turun Tyttöjen Talolla vuonna 2016 ohjaamassani ryhmässä yksi osallistuja heittäytyi hienosti erilaisiin improvisaatioharjoitteisiin, mutta kertoi niiden jälkeen, ettei valitettavasti pysty omassa elämässään samaan diagnoosinsa vuoksi. Ohjaajana ihmettelin tätä, koska hän oli juuri kyennyt niihin asioihin roolin suojassa. Kerroin hänelle havaintoni, ja saimme aikaan hedelmällisen keskustelun. Nähdäkseni tässä tapauksessa osallistujan oma tieto diagnoosista esti häntä toimimasta. Ajattelen, että myös ohjaajan tieto diagnoosista voi määrittää liikaa ohjaajan ja osallistujan suhdetta. Toivoisin, että parhaassa tapauksessa ohjaaja pystyy auttamaan osallistujaa tunnistamaan, että hän on kykeneväinen moneen ja muutakin kuin diagnoosinsa. Nähdäkseni pahimmassa tapauksessa ohjaajan tieto diagnoosista muuttaa hänen käytöstään suhteessa osallistujaan negatiivisesti.

Joskus tieto diagnoosista voi helpottaa ohjaajaa. Kokemukseni mukaan niissä tapauksissa, joissa ryhmää ei tapaa yhtä tai kahta kertaa useammin, voisi olla hyvä tietää joistakin diagnooseista, esimerkiksi keskittymishäiriöistä tai aistiyliherkkyyksistä. Ennakko-tieto on jopa hyvä asia: näin teatteri-ilmaisun ohjaaja pystyy ottamaan työnsä suunnittelussa huomioon erityispiirteet ja tukemaan osallistujien osallisuuden ja kyvykkyyden kokemuksia.

4.3 Monialaisuus ja monitaiteisuus

”Ittehän mä oon jonkin verran pelastanut itseäni sillä, että mä teen työparityöskentelyä. Kun mun vieressä on toimintaterapeutti, muu terapia-ammattilainen tai kriisityöntekijä, joku jonka heiniä on se huolehtiminen, silloin on paljon helpompaa tulla sillä taiteilijamandaatilla: sanoa että mulla on tällainen pohjakoulutus ja mä teen tällaista ja pyrin tällaiseen.” -Keskihannu 2019

Alalla on melko yleistä toimia työparina jonkun sosiaalialan osaajan kanssa. Myös kaikki haastatellut mainitsivat työparityöskentelyn työtä ja eettisyyttä tukevana tekijänä.

Keskihannu (2019) suosittelee työparityöskentelyä kaikille ja kertoo oppivansa jatkuvasti työpariltaan. Useimmiten hän työskentelee toimintaterapeutin kanssa, jonka kanssa on löydetty yhteinen kieli ja ymmärrys toisen työtavoista. Toisen ohjattaessa toimintaa toinen

ehtii tarkkailla ryhmää ja havainnoida yksilöitä. Tarkkaileva ja tukeva ohjaajapari voi huomata yksilöissä tapahtuvia prosesseja aivan toisella tavalla, kun vetovastuussa oleva ohjaaja keskittyy yhteiseen toimintaan (Keskihannu 2019).

Taiteilijan ja sosiaalialan ammattihenkilön välinen vuorovaikutus ei synny hetkessä ja se vaatii usein yhteisen kielen löytämistä – termien avaamista ja niistä neuvottelemista. Työparityöskentelyn haasteena voi olla myös toimintakulttuurien erilaisuus. (Hallas 2019) Yksi esimerkki tästä on puhumisen ja toiminnan tasapaino, joka nousi jokaisessa haastattelussa esille. Teatteri-ilmaisun ohjaajat ohjaavat usein toimintaa erilaisten harjoitteiden kautta, eikä kaikkea tarvitse aina sanallistaa, kun taas sosiaalialalla puhumalla ilmaisu on usein normaalimpaa ryhmätoiminnassa. Jos työparien välille syntyy konflikteja työkulttuurien eroista johtuen, hyvin läpikäytyinä ne ovat mahdollisuus kehittää kummankin työtapaa ja yhteistä toimintaa – ehkä jopa kummankin ammattikenttää. (Hallas 2019)

Leminen (2019) peräänkuuluttaa monialaisuuden lisäksi monitaiteisuutta työskentelyn avuksi. Työskentelyssä voisi olla mukana sosiaali- ja terveystieteiden osaajien lisäksi mukana useamman eri taiteen lajin osaajia, jotta hyödynnettäviä taidelajeja voisi vaihdella tarpeen mukaan – silloin kun esimerkiksi teatteri ei ole se sopivin laji (Leminen 2019).

4.4 Ammattitaidon vaaliminen

Ammattitaito koettiin tärkeäksi jokaisessa haastattelussa (Hallas, Leminen, Keskihannu 2019). Kyseistä taitoa on ylläpidettävä, esimerkiksi jatkokouluttautumalla ja pitämällä itseään, tietojaan ja taitojaan ajan tasalla. Usein teatteri-ilmaisun ohjaajat jatkokoulutautuvat esimerkiksi tekemällä teatteripedagogin maisteritutkinnon Taideyliopiston Teatterikorkeakoulussa – tai jollekin aivan muulle alalle, johon sitten yhdistävät aiempaa ammattitaitoaan. Lisäksi on monenlaisia lyhyitä tai pidempiä menetelmäkoulutuksia, joilla voi tukea omaa ammattitaitoaan.

Hallaksen (2019) tarve jatkokouluttautua lähti ärsytyksestä ”tunne mutta älä tunne liikaa”-retoriikkaan, jota hän kuuli teatteri-ilmaisun ohjaajaksi opiskellessaan. Hän ajattelee, että taiteella on mahdollisuus avata yllättäviäkin ovia ihmisessä. Hallas (2019) pohtii, voiko ohjaustilanteessa sanoa, että älä tunne liikaa, ja kokee, että teatteri-ilmaisun ja teatteripedagogin koulutukset antavat vajavaiset tiedot tämän tasoisten ryhmäproses-

sien ymmärtämiseen. Teatteriopintojen jälkeen on kyllä käsitys ryhmäprosessin vaiheista, muttei välttämättä niiden todellisista syistä. Kun tietää miksi ryhmäilmiöt tapahtuvat, niitä on helpompi oikeasti käsitellä – sen sijaan että ilmiöiden tapahtuminen vain todettaisiin. Hän olikin kiinnostunut ryhmäprosessien ja ihmismielen tuntemisesta syvemmin ja kouluttautui teatteriopintojensa jälkeen sosionomiksi, jotta voisi kouluttautua Valviran virallistamaksi ryhmäpsykoterapeutiksi. Kun on teoreettista tietoa, voi nojata siihen mututuntumalla etenemisen sijaan. (Hallas 2019)

Terapeutiksi opiskelu ei kuitenkaan ole kovin yleistä, eikä kaikkien sosiaalialan rajapinnoilla toimivien teatteri-ilmaisun ohjaajien mielestäni ole tarpeen hankkia niin kattavaa koulutusta.

Sosiaalialan rajapinnoilla tapahtuvaa työtä tehdään usein yksin tai yhdessä muiden kuin oman ammattikunnan edustajien kanssa. Teatteri-ilmaisun ohjaaja voi tuntea olonsa yksinäiseksi ja kaivata vertaistukea saman näkökulman omaavilta tekijöiltä. Yksi ammattitaidon vaalimisen muoto onkin kollegiaalinen tuki, jolle on kentällä kysyntää. (Leminen 2019)

Usein tärkeäksi verkoksi muodostuu ne ihmiset, joiden kanssa on opiskellut. Muita mahdollisuuksia on etsiä yhistyksiin, jotka keräävät soveltavan taiteen ammattilaisia yhteen. Yhtenä esimerkkinä Pro Soveltavan taiteen tila ry, joka on syntynyt kollegiaalisen yhteen tulemisen tarpeesta. Sen tavoitteena on vahvistaa soveltavien taiteilijoiden toimintaedellytyksiä ja sillä tavoin edesauttaa taiteen mahdollisuuksia lävistää yhteiskuntaa. (Pro Soveltavan taiteen tila ry) Myös Taikusydämen yhdeksän alueverkostoa tarjoavat mahdollisuuksia kohdata ja tehdä yhteistyötä muiden alueen kulttuurihyvinvointialan ammattilaisten kanssa (Taikusydän alueverkostot 2019).

4.5 Ohjaajan oma hyvinvointi

Sosiaalialan rajapinnoilla toimiessaan ohjaaja voi kohdata vaikeita, kompleksisia ja kiipeitä aiheita ja tilanteita. Kun ohjaaja kohtaa monenlaista työssään, on hänen huolehdittava omasta hyvinvoinnistaan. Hyvinvointiin liittyy perusasioita kuten levosta huolehtiminen, mutta myös oman mielen hyvinvoinnin kanssa työskentely.

Mitä paremmin ohjaaja on kontaktissa itsensä kanssa ja tunnistaa omia kipupisteitään, sitä paremmin hän pystyy kohtaamaan myös ryhmästä nousevia konflikteja ja haasteita.

Tällöin ohjaaja pystyy kannattelemaan ja tasapainottamaan tilannetta aktiivisen reagoimisen sijaan. (Leminen 2019)

”Ollaksesi itse luotettava ja vastaanottava on hyvä hommata varoventtiili”, Keskihannu toteaa (2019). Varoventtiili, eli kuuntelija, ei voi kuitenkaan olla puoliso tai ystävä, sillä silloin ohjaaja rikkoisi osallistujien luottamuksen lisäksi vaitiolovelvollisuuttaan. Jos työtä tekee yhdessä työparin kanssa, työpari voi olla osittain Keskihannun mainitsema ”varoventtiili”. Hänen kanssa voidaan yhdessä purkaa toimintaa ja ongelmallisia tilanteita. (Keskihannu 2019) Työpari ei kuitenkaan riitä aina purkamisen tueksi.

Toinen purkamisen keino on työnohjaus. Työnohjaus on vakiintunut menetelmä, jolla edistetään työhön liittyvää oppimista ja voidaan myös kehittää organisaatiota. Työnohjauksessa tutkitaan, arvioidaan ja kehitetään omaa työtä työnohjaajan avulla. Työhön, työyhteisöön ja omaan työrooliin liittyviä kysymyksiä, kokemuksia ja tunteita tulkitaan ja jäsennetään siellä yhdessä. (Suomen Työnohjaajat ry) Hallas (2019) kokee, että työnohjaus on ihan ehdottoman tärkeää, sillä se on oman ammattitaidon ylläpitämistä. Leminen (2019) on samaa mieltä, mutta toteaa sen olevan usein luksusta. Hän itse pääsee tällä hetkellä työnantajan kustantamaan työnohjaukseen työajalla, koska työskentelee sosiaalialan hankkeessa. Sosiaalialalla työnohjaus on taidealaa huomattavasti yleisempää, jopa normi (Leminen 2019) ja joskus myös lakisääteistä. Mikäli ohjaajalla on tarve työnohjausta laajempaan hyvinvointia tukevaan työskentelyyn, hänen tulisi hakeutua terveydenhuollon kautta mielenterveyspalveluiden pariin. Joissakin tapauksissa henkilökohtainen terapia voi tulla kyseeseen (Keskihannu 2019).

5 LOPUKSI

Kun tarkastelen edellisiä lukuja ja tutkimuskysymystäni, ne painottuvat yksittäiseen teatteri-ilmaisun ohjaajaan. Keskityinkin tässä opinnäytetyössä voimakkaasti yksilöön ja siihen, mitä yksi ohjaaja voi tehdä. Soveltavan teatterin kentällä on osattava muutakin kuin se oma laji eli teatteri. Kun työskennellään ihmisten kanssa, eettinen osaaminen on ammattitaidon ytimessä. Ehdotan tässä opinnäytetyössä ohjaajalle eettisyyden takamiseksi oman ammattitaidon kehittämistä ja vaalimista, jopa jatkokouluttautumista ja työnohjausta, ja omasta hyvinvoinnista huolehtimista. Ohjaajan tulisi myös tunnistaa ja kommunikoida osaamisestaan sekä toiminnan muodoista selkeästi niin osallistujille kuin toiminnan tilaajalle. Virheiden käsittely asiallisesti ja avoimesti on eettistä. Tärkeä työkalu on myös toiminnan omistajuuden määrittely. Kutsumuksellakin voi olla osansa eettisyydessä: ohjaajan tulisi tunnistaa, kenen kanssa ja missä hän haluaa työskennellä.

Haastattelut osoittivat, että julkiselle keskustelulle eettisyydestä olisi tarvetta. Jokainen haastateltava koki aiheen tärkeäksi. Nähdäkseni jokaisen soveltavaa teatteria tekevän tulisi käydä omat eettiset pohdintansa läpi, mutta lisäksi eettisyydestä tulisi keskustella julkisesti ja pohtia, voiko sen toteutumista tukea rakenteellisesti.

Keskustelimme Helena Lemisen (2019) kanssa siitä, voiko eettisyyttä opettaa. Opettamisen ongelmallisuuteen liittyy taas henkilökohtaisuus: eettisyys on aihe, joka jokaisen on pohdittava. Sellaista ajatusprosessia ei voi aina opettajakaan laittaa liikkeelle, jos oppilas ei itse ole valmis käymään, tai halua käydä, toimintaansa syvemmin läpi. Eettisyys perustuu henkilökohtaisiin ja ammatillisiin arvoihin ja ilmenee toimintana. Eettisiä ongelmia ja ratkaisuja pohtiessa on tarkasteltava kriittisesti omia toimintatapoja ja niiden taustalla vaikuttavia uskomuksia ja käsityksiä. Tämän lisäksi on oltava valmis muuttamaan toimintaansa. Emme löytäneet Lemisen (2019) kanssa opettamiskysymykseen vastausta, mutta Leminen (2019) totesi, että ”-- ehkä se voisi liittyä pedagogisiin opintoihin”. Opettamisen pulmallisuudesta huolimatta eettisyyteen liittyvien pohdintojen tulisi mielestäni sisältyä ammattiopintoihin, jotta eettisyyden pohtimiselle olisi ainakin annettu alkusysäys. Opetusta tarjoavan tahon tulisi tarjota eettisyyden käsittelylle tilaa ja etenkin välineitä. Teatteri-ilmaisun ohjaajan koulutus ei sisällä varsinaisesti kurssia eettisyydestä, mutta ei sen ehkä pitäisikään. Kokemukseni mukaan aihetta tuodaan keskusteluun joillakin kursseilla enemmän ja joillakin vähemmän.

Sosiaalialan eettisiä ohjeistuksia lukiessa ainakin ajatteluni laajeni ja sain lisää näkökulmia, joita voin ottaa tietoisesti huomioon työssäni. Ohjeistukset ovat mielestäni helposti sovellettavissa ja jopa sellaisenaan käytettävissä myös teatteri-ilmaisun ohjaajan työhön. Niissä on joitakin kohtia, kuten valta ja pakonkäyttö (Talentia 2017, 32-33), jotka eivät mielestäni ole relevantteja taiteen tekemisen kontekstissa. Taiteen tekemisen ytimessä on aina vapaaehtoisuus, mikä ei aina sosiaalialan toiminnassa ole mahdollista. Esimerkiksi sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja osallisuuden rakentamisen teemat (Talentia 2017, 16-21) taas ovat sellaisenaan ainakin itselleni tuttuja teatteri-ilmaisun ohjaajan koulutuksen eri vaiheista ja omaan ammatti-identiteettiini jo juurtuneita toimintaa ohjaavia arvoja. Sosiaalialan ohjeistuksia ei kuitenkaan ole suunniteltu taidetoiminta mielessä, joten ne eivät välttämättä kata kaikkia teatteritoiminnan eettisiä ulottuvuuksia.

Pohdin opinnäytetyötäni tehdessä myös lokerointia ja kuinka teatteri-ilmaisun ohjaajan ammattikunta pakenee lokeroita: määrittelee itseään jatkuvasti uudelleen ja laajemmin. Meidän ammattimme ytimeen kuuluu myös lokeroiden purkaminen: kun tehdään teatteria, ei tarvita diagnooseja. Keskiössä on kokonainen ihminen, joka saa kokeilla ja löytää leikin keinoin. Tähän opinnäytetyöhön liittyen lokerot purkautuvat yhteiskunnassamme myös ammattikuntien välillä: sosiaalialan kentälle on muodostumassa yhä enemmän taidetoimijoita. Mielestäni on kiinnostava leikitellä ajatuksella sosiaalialan ja taiteen tulevaisuudesta. Millaisessa roolissa taidetoiminta on jatkossa sosiaali- ja terveydenhuollon piirissä? Miten ammattikuntien rajat muuttuvat? Tämänkin vuoksi eettiset pohdinnat ovat oleellisia.

Itselleni tämä opinnäytetyön tekeminen on määritellyt uudelleen suhtautumistani sosiaalialan rajapinnoilla toimimiseen. Joskus kriittisyys kaikkea kohtaan voi estää itseäni toimimasta ollenkaan. ”Tehdäänkö mitään vai tehdäänkö edes jotain” on lausahdus, johon palaan näissä hetkissä: mielestäni on tärkeää tehdä edes jotain. Taidekäsityksessäni taiteen tekeminen ja kokeminen kuuluvat kaikille, ja siksi on tärkeää tehdä taidetta mitä monimuotoisimmissa paikoissa ja tilanteissa, kuten erilaisissa sosiaalialan konteksteissa, vaikka se ei olisikaan aina pulmatonta. Tämän opinnäytetyön tekeminen on vahvistanut käsitystäni kyseenalaistamisen ja kriittisen tarkastelun tärkeydestä. Ne kuuluvat oleellisena osana työhön ja ammattieettisyyden kehittymiseen. Tiedostamisen lisäksi on pystyttävä analysoimaan omaa toimintaansa ja tarvittaessa muuttamaan sitä. Kun välillä pysähtyy kohtaamaan omaa työtään kriittisesti, voi palata taas työhön – tekemään edes jotain.

Tämänkokoisessa ja näin laajaksi rajatussa opinnäytetyössä on mahdollista nimetä ja jossain määrin myös avata eettisyyteen liittyviä teemoja, mutta aiheen laajuuden vuoksi työ väistämättä liikkuu hyvin yleisellä tasolla. Toivon, että tästä opinnäytetyöstä voisi olla keskustelunavaukseksi ja tueksi muiden teatteri-ilmaisun ohjaajien eettisille pohdinnoille. Kattavammalle ja strukturoidummalle eettiselle pohdinnalle – ja tutkimukselle – on ehdottomasti tilausta. Näen sen ainakin omalla kohdallani kiinnostavana jatkotutkimusideana.

LÄHTEET

Haastattelut

Leminen, Helena. Kulttuurialan asiantuntija ja yhteisötaiteilija Varsinais-Suomen Muistiyhdistys. Turussa 12.4.2019. Haastattelijana Martta Pesonen.

Keskihannu, Kati. Teatteritaiteilija. Helsingissä 9.4.2019. Haastattelijana Martta Pesonen.

Hallas, Ursula. Teatteripedagogi, teatteri-ilmaisun ohjaaja, ryhmäpsykoterapeutti. Helsingissä 21.3.2019. Haastattelijana Martta Pesonen.

Kirjalliset lähteet

Heikkilä, M. & Tikkaola, O. 2015. Tatu ja Soten työkirja - vinkkejä osallistavan taiteen tuotantoon taiteilijalle, tilaajalle & Tuottajalle. Hyvinvoinnin välitystoimisto. Viitattu 24.4.2019 http://hyvinvoinnin-valitystoimisto.humak.fi/wp-content/uploads/sites/19/2015/10/HVVT_Tatu-Sote-Ty-okirja_net.pdf

Talentia ry. 2017. Arki, arvot ja etiikka – Sosiaalialan ammattihenkilön eettiset ohjeet. Helsinki: Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry. 2017. Viitattu 30.4.2019 <http://talentia.e-julkaisu.com/2017/eettiset-ohjeet/>

Laiho, H. 2009. Taiteen etiikka. Logos-ensyklopedia. Filosofia.fi. Viitattu 29.04.2019 <https://filosofia.fi/node/4178>

Lehto, M. 2014. Mikä on eettinen ongelma ja miten siihen vastataan – näkökohtia ETENEn nelivuotistaipaleelta. Teoksessa Etiikkaa elämämme porteilla – Periaatteita, kannanottoja ja näkemyksiä. Helsinki: Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE. Sosiaali- ja terveysministeriö. Viitattu 29.04.2019 <https://etene.fi/documents/1429646/1555962/ETENE-julkaisu+44+Etiikkaa+el%C3%A4m%C3%A4mme+porteilla+-+periaatteita%2C+kannanottoja+ja+n%C3%A4kemyksi%C3%A4.pdf/05ffc553-93d2-4474-99d9-4078b1d6bc1a>

Leminen, H. 2019. Opparihaastattelusta. Yksityinen sähköpostiviesti 26.05.2019. Viestin saaja: Martta Pesonen.

Pro Soveltavan taiteen tila ry. Yhdistys. Pro Soveltavan taiteen tila ry. Viitattu 16.05.2019. <http://www.prostt.fi/yhdistys/>

Ruusuvuori, J. & Tiittu, L. (Toim.). 2005. Haastattelu: Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.

Sosiaali- ja terveysministeriö. (Toim.) Kaattari, M. ja Suksi, I. 2019. Kulttuuri ja taide hyvinvoinnin edistäjinä sosiaali- ja terveydenhuollossa, työelämässä ja koulutuksessa - Terveyttä ja hyvinvointia edistävän taide- ja kulttuuritoiminnan yhteistyöryhmän raportti ja jatkotoimenpide-ehdotukset. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Viitattu 15.5.2019 http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161547/Rap_34_2019_Kulttuuri%20ja%20taide%20hyvinvoinnin%20edistajina.pdf?sequence=1&isAllowed

Suomen Palveluohjausyhdistys. Palveluohjauksen työtavat. Mitä palveluohjaus on?. Suomen palveluohjaus yhdistys. Viitattu 18.05.2019. www.palveluohjaus.fi

Suomen Työnohjaajat ry. Työnohjaus. Viitattu 16.5.2019.

Taikusydän. 2018. Eettisiä näkökulmia taiteilijan työhön uusissa toimintaympäristöissä. Taikusydän. Viitattu 29.04.2019. <https://taikusydan.turkuamk.fi/yleinen/eettisia-nakokulmia-taiteilijan-tyohon-uusissa-toimintaymparistoissa/>

Taikusydän. 2019. Alueverkostot. Viitattu 14.5.2019. <https://taikusydan.turkuamk.fi/alueverkostot/tietoa/>

Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE Sosiaali- ja terveysministeriö. 2014. Etiikkaa elämämme porteilla – Periaatteita, kannanottoja ja näkemyksiä, 9. Helsinki: Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE Sosiaali- ja terveysministeriö. Viitattu 29.04.2019 <https://etene.fi/documents/1429646/1555962/ETENE-julkaisu+44+Etiikkaa+el%C3%A4m%C3%A4mme+porteilla+-+periaatteita%2C+kannanottoja+ja+n%C3%A4kemyksi%C3%A4.pdf/05ffc553-93d2-4474-99d9-4078b1d6bc1a>

Haastattelukysymykset

Milloin ja mistä valmistuit teatteri-ilmaisun ohjaajaksi?

Onko sinulla muita tutkintoja tai oletko muuten laajentanut osaamistasi?

Minkälaisissa soveltavan teatterin konteksteissa, esim. millaisten ryhmien kanssa, olet työskennellyt?

Koetko, että teatteri-ilmaisun ohjaajankoulutus antaa riittävät valmiudet tehdä työtä eettisesti mainitsemissasi tilanteissa?

Milloin työskentely on eettistä?

Milloin teatterityöskentely ei ole eettistä?

Mitä teatteri-ilmaisun ohjaajan tulee ottaa huomioon, jotta hänen työskentelynsä olisi eettistä?

Missä kulkee sinun rajasi teatteri-ilmaisun ohjaajana, onko ryhmää tai tilannetta, johon et soveltaisi teatterityötä? Onko tilanteita joihin teatteri ei sovi?

Miksi teet työtä nimenomaan soveltavan teatterin konteksteissa? Minkälaisia mahdollisuuksia työskentely sisältää?